

Pindakaas, een oud woord uit Suriname

Door J. van Donselaar

In *NRC Handelsblad* (bijlage Wetenschap en Onderwijs van 9 juli 2005) wordt in een brief van L.W. van der Linden gesteld, dat pindakaas omstreeks 1930 is 'uitgevonden' in opdracht van de Amerikaanse regering, die toen zocht naar een voedzaam en goedkoop product om de honger van de toenmalige crisisslachtoffers te stillen. Deze brief was voor Jaap Engelsman aanleiding een uitwisseling van gegevens en gedachten op gang te brengen met zijn medeleden van de e-mailgroep *De Navorser*. Later heeft hij mij daarbij betrokken. Het ging zowel om de aard en de herkomst van het product als, en vooral, om de herkomst van het woord *pindakaas* in Nederland.

Het woord in Nederland

Het Engels en het Amerikaans gebruiken *peanut butter* voor de ons bekende pasta in potten. De oudste vindplaats in de *Oxford English Dictionary* is van 1903, een citaat uit 1926-1927 vermeldt *Peanut Butter jars*. Het hedendaagse *Erdnussbutter* in het Duits, *beurre d'arachides* en *beurre de cacahuètes* in het Frans sluiten hierbij aan.

Ook het WNT (12,1:1882) noemt in 1931 *pindaboter* (onder *pinda*), zonder citaat of verwijzing, maar dat lijkt toch iets anders te zijn ('plantenboter met grondnoten bereid'). Een van de Navorsers merkt bovendien op dat *pindaboter* voor onze pindakaas wellicht niet door de beugel van de Nederlandse Boterwet (eerste versie 1889) zou hebben gekund.

Evenwel, het WNT (zie boven) noemt en omschrijft ook '*Pindakaas*, een mengsel van fijngemalen pinda's, sla-olie en zout', en citeert vervolgens J.C.A. Everwijn (1912): "Ook in Europa ... worden grondnoten geroosterd en gegeten, terwijl men tegenwoordig ... van de geroosterde en fijngewreven kernen, onder toevoeging van zout en specerijen, de z.g. *Pindakaas* maakt." Opmerkelijk is, dat de omschrijving en het citaat niet helemaal met elkaar in overeenstemming zijn. Daarover later meer. Wat het jaartal betreft, dat komt mooi overeen met een bevinding van Engelsman. Hij vond in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 10 juli 1912 een bericht over de 'koloniale landbouw-tentoonstelling' in Deventer. Daarin staat over Suriname: "Een paradijs moet het land zijn dat zooveel lekkers voortbrengt als hier in flesschen [bedoeld worden glazen potten] staat uitgesteld, ananas, geconfijte oranjes en jams, tamarinde, pinda-kaas en pinda-banket en birambie, met en zonder uien." Het lijkt me, dat hiermee wel vaststaat, dat de nu als oudst bekende attestatie van het woord in Nederland op 1912 gesteld kan worden.

Het woord in Suriname

Niet alleen het bericht van 1912, maar ook andere bevindingen van bovengenoemde groep richten de aandacht op Suriname. Het WNT (17,1:749) geeft namelijk in 1916 onder *kaas* ook '*Pindakaas*, eene exotische lekkernij: west-ind. *pienda-kassie*'. Dat laatste is een woord uit het Sranan - toentertijd Neger-Engels (N.E.) geheten -, de meest gesproken creooltaal van Suriname. Verder (WNT 12,1:1882): "...terwijl een groot gedeelte [van de pinda's in Suriname] tot z.g. pienda-kaas (N.E. piandadokoën) verwerkt wordt." Dat is overgenomen uit de *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* van 1917 (1914-1917:26), inclusief de zetfout 'pianda' voor 'pienda'.

In dit stadium werd mij gevraagd te helpen om verder door te dringen in de Surinaamse connectie met pindakaas. Dat bracht mij om te beginnen bij het oudste woordenboek met betrekking tot Suriname dat Nederlandse woorden bevat, namelijk het *Neger-Engelsch Woordenboek* van de jurist H.C. Focke uit 1855. Dat is een vertaalwoordenboek van het Sranan (N.E.) naar het Nederlands. Sranan *pienda-dokoën* wordt daarin vertaald met *pienda-kaas*. De beschrijving van *dokoën* is als volgt: 'eene soort van podding of deeg, van rijpe banannen, jonge maïs of dergelijke gemaakt. *Pienda-dokoën*, zodanig deeg, van gebakken en fijn gestampte *pienda* vervaardigd'. Let wel, 'deeg' kan stevig zijn.

Hoe kwam de creoolse Surinamer Focke aan dat Nederlandse woord *pienda-kaas*? (Ik ga niet in op het hier onbelangrijke verschil tussen *pinda* en *pienda*.) Hij heeft weliswaar in Nederland gewoond toen hij daar rechten studeerde, maar daar kan hij het product en de naam niet hebben opgepikt; zie 1912 hiervoor. Dan moet die naam Surinaams-Nederlands (SN) geweest zijn. Dat Focke er geen bezwaar tegen had een Sranan woord te vertalen met een SN woord als er geen Europees Nederlands woord bestond of als hij er niet een kende, kan ook met andere voorbeelden geïllustreerd worden. Ziehier bij hem de SN vertaling voor *marai*, de Sranan naam voor een algemene, grote,

hoenderachtige bosvogel met kale, rode plekken aan de kop, die in Nederland onbekend was (en is) en dus geen Europees Nederlandse naam had: *boschkalkoen*. Zoals *pienda* en *bosch* zowel in Nederland als in Suriname Nederlandse woorden zijn voor dezelfde zaken, zo worden in de twee samenstellingen hier ter sprake de woorden *kaas* en *kalkoen* in Suriname overdrachtelijk gebruikt; ze duiden op 'iets' dat lijkt op 'echte kaas' respectievelijk een 'echte kalkoen'.

Er zijn oudere woordenboeken met betrekking tot Suriname dan dat van Focke (die ze niet gekend heeft), maar die bevatten geen woord Nederlands. Ze zijn alle van de Duitse zendeling C.L. Schumann. Mij staat ter beschikking een kopie van zijn handgeschreven *Neger-Englisches Wörter-Buch* uit 1783, waarin Sranan woorden vertaald worden in het Duits. Hierin vinden we Sranan *pinda-dokkunu* [spreek uit dokkoenoe] = Duits *Pinda-Käse* en onder *dokkunu* dat dat een *Klösel* kan zijn van o.m. maïs, rijpe bananen en pinda's, in het laatste geval (weer) in het Duits *Pinda-Käse*. *Klösel* betekent noedel, groot of klein, dus een compacte hoeveelheid van een stevige, kneedbare massa. Dat woord *Pinda-Käse* komt in geen enkel oud of recenter Duits woordenboek voor, ook niet bij Wullschlägel (1856), die van Duits naar Sranan vertaalde. Zodra het product er is, wordt het *Erdnussbutter* genoemd. Opmerkelijk is ook, dat het latere Sranan *kassie/kasi* voor gewone kaas bij Schumann nog niet voorkomt.

Het kan niet anders of Schumann heeft *Pinda-Käse* zelf gemaakt door het verduitsen van een SN woord, te weten *pindakaas*. Er doet zich hier iets dergelijks voor als bij Focke. Bij gebrek aan Duitse woorden gebruikt Schumann letterlijke vertalingen of verduitsingen van SN woorden. Andere voorbeelden: *Savanne Hund* voor *savannahond*, *Grasläuse* voor *grasluis*, *Schildfarken* voor *schildvarken*, de SN naam voor 'gordeldier'.

Het Sranan gebruikt naast *pindadokun* (zo is nu de officiële spelling) nu ook *pindakasi*; de oudste vindplaats daarvan is de al genoemde *pienda-kassie* van 1916. Mogelijk heeft dit woord ook al in 1912 of zelfs eerder bij ons dusdanig de aandacht getrokken, dat het toen heeft bijgedragen tot het doorzetten van *pindakaas* in Nederland. Anders had de volksmond misschien toch gekozen voor *pindaboter*, Boterwet of niet.

De aard en de bereiding van pindakaas

Toen ik in 1958 voor het eerst in Suriname de pindakaas van daar proefde en verrast reageerde op de voortreffelijke kwaliteit in het bijzijn van een aldaar al langer wonende Nederlandse collega, zei die "Allicht, met die pittige smaak; en het is ook echt een kaas. Nederlandse pindakaas is gemalen poppenstront." En zo is het.

De Surinaamse pindakaas van toen had een stevige consistentie. Je kon hem kopen bij een Chinese winkelier, die dan van een blokvormige massa een stuk van het gewenste gewicht afsneed. Wilde je een broodje met pindakaas, dan werd een plak(je) afgesneden, dikker naarmate je meer wilde betalen. Die pindakaas had een enigszins korrelige structuur en was niet smeerbaar. Zo is het nog lang gebleven.

Ik weet niet van wie de winkeliers hun pindakaas toen betrokken. Ik denk eigenlijk dat ze hem zelf maakten, net als vele huisvrouwen. Hoe dat ging wordt nauwkeurig beschreven in het kookboek van de dames Starke en Samsin-Hewitt uit 1976. Terzake doende is dan hier, dat je licht geroosterde pinda's in een houten vijzel met een stamper moet stampen of in een vleesmolen fijnmalen. Tot de toevoegingen hoort geen sla- of andere olie, wel een rijtje specerijen en andere natuurlijke smaakmakers. Passages in een ander, anoniem Surinaams kookboek van 1954 vermelden een dergelijke pindakaas als ingrediënt voor verscheidene gerechten, waaronder de kostelijke pindasoep. Nog oudere bronnen, vooral waar het gaat over Sranan *doko*, geven dezelfde eigenschappen.

Een aardige bijzonderheid dient nog genoemd te worden. In het verdere verleden werden de pinda's ook wel fijngewreven in plaats van gestampt. Dat gebeurde op een enigszins holle zogenaamde *pindaplank*. Philip Dark (1954) geeft een aantal foto's van prachtig met bosnegerhoutsnijwerk versierde, antieke pindaplanken uit Amerikaanse musea. Hij noemt ze *peanut pounding boards* en de erbij horende sierlijk gevormde wrijfhouten *peanut pounders*. Hoewel de kunsthistoricus Dark blijkens zijn tekst Suriname niet gekend heeft en dus dit keukengerei niet zelf heeft kunnen zien gebruiken, is het toch opmerkelijk dat hij aan de vormen niet heeft onderkend dat het niet gaat om *pounding* (stampen) maar om rollen en vooral wrijven.

Helaas, deze pindakaas lijkt uit Suriname aan het verdwijnen te zijn. Benny Ooft citeert al in 1967 (p. 73) een van zijn dorpsgenoten aldus: "Tjas [de winkelier] vertelde me laatst dat de vrouwen van het dorp veel van die flessen-pindakaas bij hem kopen en hij stelde me voor dat we maar weer zelf pindakaas moesten gaan maken. Pindakaas die je zelf maakt is veel pittiger en veel gezonder dan die rotzooi in flessen. Precies als al die blikjes-groentes....." En ook Henna Spalburg (2004,1:319)

constateert: "Dit beleg [pindakaas] werd vroeger niet zo vaak als nu in potjes verkocht". In 2003 kregen mijn vrouw en ik, toen we enige van onze kleinkinderen ter plaatse de echt Surinaamse pindakaas wilde laten proeven, als antwoord bij achtereenvolgens vier Chinezen, dat ze het niet (meer) verkochten.

Toch, de citering van Everwijn (1912) hiervoor doet vermoeden, dat ook de eerste pindakaas in Nederland van de hiervoor beschreven hoedanigheid zou hebben kunnen zijn - fijngewreven pinda's, geen olie - en zo wellicht ook het product op de tentoonstelling van 1912. Maar daarna is het dan blijkbaar toch al gauw misgegaan. Ook de Surinaamse Ilse Marie Dorff (1972) vraagt, vermoedelijk met pijn in het hart, in haar voor Nederland bestemde kookboek bij het recept voor pindasoep om een '1/2 pot pindakaas', dat smeersel dus. Gelukkig kun je bij zo'n soep dan toch zelf zorgen voor de door haar voorgeschreven smaakmakers, die vroeger al in die kazige pindakaas zelf zouden hebben gezeten.

Samenvatting tot hertoe

De oudste vondst tot op heden van het woord *pindakaas* in een Nederlandstalige context komt uit Suriname: 1855 bij Focke (bij hem *piendakaas*). Al eerder, in 1783, hoorde de

Duitser Schumann het woord door Nederlanders in Suriname gebruiken. In Nederland verschijnt het woord, tegelijk met het product, in 1912, ook in geschrifte.

Het oorspronkelijke product was o.m. home-made, gemaakt van fijngewreven of -gestampte pinda's, pittig van smaak dankzij toegevoegde specerijen, enigszins korrelig, snijdbaar als kaas, in de verkoop blokvormig. Dit product was in Suriname lange tijd het enige met de naam *pindakaas*.

Mogelijk is *pindakaas* in bovengenoemde vorm aanvankelijk zo ook in Nederland geïntroduceerd. Zo ja, dan is het daar al snel vervangen door een fabrieksmatige versie van gemalen pinda's gemengd met olie, een beetje zout, flauw, glad en smearbaar; het zit in potten. Deze vorm heeft inmiddels ook in Suriname vaste voet en recentelijk wellicht de overhand gekregen.

Terzijde: kan *pindakaas* dan wellicht wel gelden als het oudste woord uit Suriname dat ook in Nederland tot nu toe gebruikt wordt? Dat hangt ervan af of je die 1783 ook laat meetellen. Zo niet, dan is *bruinharthout* van 1847 à 1851 op een houtmarkt in Zwolle (van der Aa, p. 20) in ieder geval ouder dan 1855.

Andere betekenissen van het woord

In mijn woordenboek van 1989 staat: '**pindakaas**, (ook:) verarmd (persoon of familie). *Hij is pindakaas.*' Dat mag dan juist zijn, over de etymologie van het woord zijn inmiddels meer en betere gegevens beschikbaar dan die daar gegeven worden, vooral dankzij Jetty de Miranda (2004:39). Zij vond dat zekere Pinhas (spreek uit Pinchas) a Cohen midden negentiende eeuw trouwde (of een affaire had) met een joods meisje uit de familie Fernandes. Dat 'Pinchas' werd later verbasterd tot 'pinkas' of 'pinkassi' en dat tot Sranan *pindakassi*. Dit woord, gekoppeld aan Fernandes, leverde de bijnaam *Pindakassie Fernandes*. De Miranda acht deze verklaring 'heel aannemelijk', althans voor zover het de herkomst van die bijnaam betreft. De veelal door haar vernomen, maar door anderen overtuigend weerlegde bewering, dat er een familie Fernandes geweest zou zijn die zelfgemaakte pindakaas verkocht, is in ieder geval van de baan. Dat geldt ook voor de veronderstelling, dat een (Sranan) *pindakasidjoe* een *Dyu* (djoe, dat is Jood) zou zijn die zo arm geworden is, dat hij met pindakaas zijn tekort aan duurder voedsel zou moeten compenseren. Maar 'verarmd' is wel de betekenis, en zo of althans in soortgelijke denigrerende zin, wordt heden in Suriname 'pindakaas' niet alleen toegepast op Joden (en creolen met een deels Joodse afstamming), maar ook op andere blanken.

In dit verband kan een liedje aangehaald worden dat John Leefmans (1995:195) zich herinnert uit de periode van de Tweede Wereldoorlog. Daarin zitten de onthutsende regels "Alle joden zijn pindakaas/Coca Cola is jodenpis". Coca Cola werd toen, en wordt nog steeds in Suriname geproduceerd door de firma Fernandes. Jawel. Vond de maker van het liedje Coca Cola misschien niet lekker?

Er blijft wel een gegeven over, dat de hier nu behandelde betekenis vanuit een ander gezichtspunt (mede) zou kunnen belichten. *Pinda* betekent in Portugese spreektaal namelijk 'geldgebrek' (Taylor 1970). Volgens een Braziliaans Portugees woordenboek uit 1951 is het zelfs Braziliaans-Portugees, maar wel 'slang' of platte taal. De familie Fernandes is (mede) van Portugees-Joodse komaf. De betreffende voorvaders, die eeuwen geleden via Brazilië naar Suriname gekomen zijn, hebben ook daar, in Suriname, wellicht nog lang Portugees gesproken. Hoe zit dat?

Nog een vraag. In *Bank Notes* stond eens (zie Anon. 1980) een lijst van 64 woorden uit het toenmalige, van galgenhumor getuigende jargon van de veroordeelden in de gevangenis Santo Boma. De anonieme informant beperkte zich tot 'woord + vertaling of omschrijving'. Een deel was, in het bijzonder voor taalbekwame Surinamers, wel te begrijpen, een ander deel niet. Niet te begrijpen is voor een buitenstaander, dat het gevangeniswoord *pinbakaas* vertaald wordt met het gewone woord *wet*.

Met dank aan Jaap Engelsman.

Literatuur

- Aa, A.J. van der: zie Janssen & ten Hove, 1993.
- Anonymus, 1980. Gevangenistaal Santo Boma. *Bank Notes. Orgaan voor en door het personeel van de Surinaamsche Bank N.V.* 120,91.
- Dark, Philip J.C., 1954. *Bush Negro Art. An African Art in the Americas*. Londen, Alec Tiranti Ltd.
- Donselaar, J. van, 1989. *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*, 2^e herziene en uitgebreide druk. Muiderberg, Coutinho.
- Dorff, Ilse Marie, 1972. *Surinaams koken*, 5e druk. Bussum, Van Dishoeck.
- Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*, 1914-1917. H.D. Benjamins & J.F. Snelleman, redactie. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff; Leiden, E.J. Brill.
- Focke, H.C., 1855. *Neger-Engelsch woordenboek*. Leiden, P.H. van den Heuvel.
- Janssen, René & Okke ten Hove, 1993. *Historisch-geografisch Woordenboek van Suriname*. Naar A.J. van der Aa (1839-1851). Universiteit Utrecht, Instituut voor Culturele Antropologie.
- Kramp, Alwin André, 1983. *Early Creole lexicography: a study of C.L. Schumann's manuscript dictionary of Sranan*. Universiteit Leiden, ongepubliceerd proefschrift.
- Leefmans, John, 1995. Aanvullende herinneringen. *Oso, tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde, cultuur en geschiedenis* 14:195-199.
- Miranda, Jetty G. de, 2004. Van Blaka Japon tot Kopro Toe: een Surinaams adresboek. *Wi Rutu, tijdschrift voor Surinaamse genealogie* 4,2:32-42.
- Ooft, Benny Ch., 1967. *Avonden aan de rivier*. Paramaribo, N.V. Varekamp.
- Oxford English Dictionary [OED]*, 2^e editie, 1989. Oxford, Clarendon Press.
- Schumann, C.L., 1783. *Neger-Englisches Wörter-Buch*, 3^e versie. Manuscript in Het Utrechts Archief te Utrecht. Zie verder Kramp (1983).
- Spalburg, Henna J.E., 2004. *Herinneringen aan mijn vaderland*. Paramaribo 1900-1965, deel I en deel II. Utrecht, uitgave in eigen beheer.
- Starke, A.A. & Samsin-Hewitt, 1976. *Groot Surinaams kookboek*. Rotterdam/Paramaribo, Stichting Kankantie e.a.
- Surinaams kookboek*, 1954. 'Uitgegeven bij gelegenheid van de Voedingstentoonstelling'. Geen uitgever genoemd.
- Taylor, James L., 1970. *A Portuguese-English dictionary*. Revised. Stanford, Stanford University Press.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal [WNT]*, 1864-1998. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff. *Aanvullingen* 2001, Sdu.
- Wullschlägel, H.R., 1856. *Deutsch-Negerenglisches Wörterbuch*. Lobau, T.U. Duroidt. Facsimile: Amsterdam, S. Emmering, 1965.